

INTEGRÁLT TÁBOROK PÉCSÉN

DOI 10.35402/kek.2019.2.5

Absztrakt

Ugyan az elmúlt években számos kirekesztő fogalommal ismerkedtünk meg, ugyanakkor az intellektuális akadályozottsággal élők még manapság is „társadalmi vakfoltnak”, tabutémának számítanak. Úgy gondolom, a tanulói közösségek és az integrált táborok segítségével jól formálható az ép társadalom viszonya és előítéletei az intellektuális akadályozottsággal élők, illetve a fizikai vagy érzékszervi funkcióikban korlátozott személyek irányába, hiszen a saját élmény hatására elősegíti az érintettek árnyaltabb megítélését. Ezért esettanulmányomban a pécsi székhelyű *Fogd a Kezem Alapítvány* és a *MeseTérKép* közösen szervezett, művészeti integrált táboraival kapcsolatos pedagógiai módszertani megfontolásokat mutatom be, elméleti reflexiókkal kiegészítve.

Abstract

Even though we – as a society – learned a lot about exclusionary concepts over the last few years, those with intellectual disabilities are still considered to be a „social blind spot” or a taboo subject. I find learning communities and integrated camps to be the best solution for forming the social majority’s relationship with and biases towards those with intellectual disabilities or limited physical and sensory function, as personal experiences may help us form a more informed opinion about them. For this reason, I wrote a case study about the integrated art camps organized by the Pécs based *Hold My Hand Foundation* and *MeseTérKép* team, in which I demonstrate and analyze the implemented pedagogical methodologies and supplement them with theoretical reflections.

1. Az integrált táborok jelentősége

Kutatásom egyik központi kérdése, hogyan viszonyulnak az ép, többségi társadalom tagjai az intellektuális akadályozottsággal élők, illetve a fizikai vagy érzékszervi funkcióikban korlátozott

személyekhez, hogyan formálható viszonyuk és előítéleteik az oktatás során, különös tekintettel a művészeti nevelésre. Ezért tanulmányomban a pécsi székhelyű *Fogd a Kezem Alapítvány* és a *MeseTérKép* közösen szervezett, integrált táboraival kapcsolatos pedagógiai módszertani megfontolásokat mutatom be, felhasználva a saját, munkatársaim és a részvevő diákok és szülei tapasztalatait, elméleti reflexiókkal kiegészítve.

A Fogd a Kezem Alapítvány 1991 óta működik Pécsen, enyhe és mérsékelt intellektuális akadályozottsággal élő felnőtteket foglalkoztat,¹ célja a fiatalok önérték-érvényesítő képességének erősítése, életminőségének javítása foglalkoztatással, művészeti fejlesztéssel, rekreációs lehetőségek biztosításával, csoportos és egyéni mozgásfejlesztéssel, jogi és életvezetési tanácsadással. Az elmúlt években különösen nagy hangsúlyt fektettek külső szervezetek bevonására, ezzel növelve a társadalom érzékenységet, az akadályozottsággal élők elfogadását, árnyaltabb megítélését.²

1 A továbbiakban az alapítványnál is használt Fialalok kifejezést használom rájuk.

2 2015 szeptemberétől a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Karával együttműködve indultak el az Art Brut! – integrált művészeti szemináriumok. A szabadon választható speciális kollokvium kurzus célja a felnőtt intellektuális akadályozottsággal élő képzőművész alkotók, illetve az osztatlan képzőművész szakok (a Képzőművészeti Intézet és a Média- és Alkalmazott Művészeti Intézet bármely szakos) hallgatói közötti kapcsolatkeresés, a művészet forráskutatása, az Art Brut jelenideje. Idén februárban már a 8. féléves együttműködést kezdhetik meg a hallgatók és a Fialalok.

Részben ehhez kapcsolódva a Ludwig Múzeum és a Collaborative Arts Partnership Programme – Művészeti Együttműködési Program keretein belül készült el Zsin Bence Úszó ház – A világgá ment háza, amelyet az alapítvány Fialaljai, hátrányos helyzetű általános iskolások, leendő képzőművészek, egyetemi hallgatók és oktatók közösen terveztek és építettek meg, majd egy esti program keretében beúszattak az Rucker-aknai tó közepére. Ennek a projektnek a lezárása a Közös Ügyeink – Együttműködésen alapuló művészeti projektek című kiállítás, amely 2018. január 30. és 2018. március 18. között volt megtekinthető a budapesti Ludwig Múzeumban.

2017. március 9-én tartották a Magadról nem akarsz beszélni? című, Kiss Tibor Noé által írt színdarab ösbe-

Az esettanulmány során az elméleti keretek lefektetése után bemutatom a szülői és táborvezetői motivációkat és kétségeket, majd a tábor sikerességének szempontjából lényeges felkészülési szakaszt. Hangsúlyt helyezek a tábor céljaira és azok eléréséhez kapcsolódó lehetséges módszerekre a csoportdinamikai folyamatok kapcsán. Az integrált tábor alapvetően olyan tanuló közösségnek tekintem, ahol a táborpedagógiai módszerek összekapcsolódnak a társadalmi innovációval. A közösségi tanulás célpontjai a képlékenyebb közösségek, célja a különböző társadalmi csoportok közötti konfliktusok leküzdése, s az újfajta közösségek közötti kapcsolat vizsgálata (Benke 2014), célcsoportja pedig jelen esetben az intellektuális akadályozottsággal élők és az 6-12 év közötti gyerekek. Az elmúlt években jelentkezett új kihívásokra adhatnak választ ezek a közösségek, miszerint egyre nagyobb igény mutatkozik már egészen kiskortól a társadalmi érzékenyítésre, így a tanuló társadalom koncepciója újfajta, hatékonyabb megoldásokat kíván a társadalmi integráció kapcsán. Ehhez igazodva újfajta szolgáltatások jöttek létre (ilyen az általam tárgyalt integrált tábor is), amelyek a résztvevők igényei, visszajelzései és együttműködése következtében folyamatosan alakulnak, változnak és fejlődnek. Hiszen így olyan társadalmi párbeszéd kezdődhet el, ami a szolidaritás, a cselekvő részvétel és a közösségek közötti párbeszéd támogatásából fakadnak.

Kutatásom szakirodalmi hátterét elsősorban a táborozáspedagógia adja, hiszen ezek a programok sajátos szocializációs, közösségfejlesztő és nevelési színterek, ahol az intézményes keretektől eltérő, intenzív közegben, a résztvevők komfortzónáját jelentősen meghaladó körülmények között vesznek részt önkéntes alapon a programokon. Elméleti tekintésem másik alappillére a már részletezett tanuló közösségek, azon belül is a kulturális tanulás, amely során olyan helyi kezdeményezéseket vizsgálnak, és olyan fejlesztésekre fókuszálnak, amelyek-

mutatóját a Művészetek és Irodalom Házában. A pécsi Keret Alkotó Csoport az alapítvánnyal, a Számá dá Noj – Vigyázz Reánk! Egyesülettel, a Pécsi Református Kollégium Gimnáziumának diákjaival közreműködve, valamint a PTE Művészeti Karával közösen hozták létre a darabot. A romák és akadályozottsággal élők bevonásával készült projekt célja a fiatal korosztály színházi nevelése az előadóművészet által, a társadalmi integráció kapcsán a kisebbségi csoportok rétegtudatának és integrációs problémáinak bemutatása. A darabot azóta is folyamatosan játsszák, eddig több mint 20 alkalommal állították színpadra különböző iskolákban, kulturális intézményekben.

ben a tanuláshoz központi szerepe van, ugyanakkor nem nonformális keretek között zajlanak (Kozma 2015:144-176).

Az első integrált tábor 2016 nyarán még zárt keretek között tartották az alapítvány munkatársai, saját és ismerőseik gyerekeik részére. Ez változott meg 2017 augusztusában, amikor a MeseTérKép³ bevonásával a tábor is nyitottá vált a pécsi és környéki 6-12 éves gyerekek számára. Azóta még két alkalommal vehettek részt hasonló foglalkozásokon a diákok: 2017 őszén egy egynapos minitáborban, majd 2018 augusztusában egy újabb egész hetes nyári kalandban. Már ebből a pár soros leírásból is látszik, hogy a tanulmányban tárgyalt integrált tábor nem felel meg a Nagy Ádám által adott tábor definíciónak, miszerint „*a táborozás: többnapos, intenzív (1), otthonról eltérő helyszínen zajló és élményszerzően alapuló (2), látens pedagógiai (szocializációs, személyiségfejlesztő) célt is tartalmazó szabadidős programszolgáltatás (3)*” (Nagy 2018:15), hanem olyan tevékenység, amelynek meghatározása alapján nem minősülnek tábornak, ám pedagógiai eszköztára mégis követi a tábori logikát (Nagy 2018:6). Ugyanakkor egyetértek Gruber – Garabás szerzőpáros megállapításával, miszerint a csoportdinamika a napközis táborok esetén is érvényesül, sőt az ott eltöltött napok számától is független (Gruber – Garabás 2018:78). Ennek oka, hogy „*a tábor önmagában egy kitett helyzet, a komfortzónából való kilépés a táborozó számára*” (Gruber – Garabás 2018:71). A napközis táborokban az intenzitás ugyan másképp alakul, hiszen az új tapasztalásokra történő reflexió más közegben történik meg, ám a táborozó mégis fokozottan élheti át a csoportban létezés különböző formáit.

2. Miért is fontos az integrált tábor?

Ugyan az elmúlt években számos kirekesztő fogalommal ismerkedtünk meg, az akadályozottsággal élők még manapság is „társadalmi vakfoltnak”, tabutémának számítanak, aminek oka lehet egyrészt a tehetetlenség érzése, a diszkrimináció és szegregáció láttán érzett büntudat miatt vagy a szorongás, hiszen a modern társadalomban kiemelkedő érték az egészség, a fiatalság, a produktivitás (Kálmán – Könczei 2002:25). Holott széles kört

3 A MeseTérKép kortárs mesealapú képzőművészeti alkotófoglalkozásait Arató Vilja kulturális mediátor és drámapedagógus, Szalóki Réka művészetterapeuta és art coach és Varga Kitti gyerekirodalmár tartja.

érintő társadalmi kérdésről van szó.⁴ Úgy gondolom, az akadályozottak valós jelenléte, integrált programok szervezése elősegítené társadalmi és kulturális integrációjukat azáltal, hogy árnyaltabb képet ad az intellektuális akadályozottsággal élők, illetve a fizikai vagy érzékszervi funkcióikban korlátozott személyekről, így már kiskortól lerombolva a társadalmi többség fejében élő hamis képet.

Az integrált táborozás segít a különböző viselkedésminták megismerésében, elsajátításában, az új társas kapcsolatok kialakításában az élményszerű pedagógia által. Hiszen „*az élménypedagógiai foglalkozások és programok az egyén képességeinek, készségeinek fejlesztését, a hatékony viselkedésformák elsajátítását célozzák, végső céljuk a szociális készségek fejlesztésén és a szocializációs folyamat erősítésén keresztül a sikeres társadalmi beilleszkedés segítése*” (Gruber – Garabás 2018:78). Az emberekben élő szociális reprezentációk a tudásra vonatkoznak: az ismeretlent ismerőssé formálják, megmutatják, magyarázzák és értelmezik a valóságot, segítik a valóságra irányuló konkrét és koherens viselkedések létrejöttét (Bigazzi 2015). Az integrált tábor biztonságos keretek között adja meg e reprezentáció kialakításának lehetőségét, miközben kapaszkodóval szolgálhatnak a fiatalokkal történő interakció terén is. Mivel a tábor mindenki számára elérhető,⁵ s a cím mellett a leírásban is hangsúlyoztuk a fiatalok jelenlétét, ezért az akadályozottság ebben az esetben nem stigmatizálja a táborozót, hiszen a tábor alapvető küldetése, hogy befogad minden résztvevőt. Így az intenzív együttlét és annak külsőleg kontrollált önszabályozása olyan pedagógiai lehetőségeket teremt, amelyek más keretek között csak nagyon hosszú és fáradtságos nevelési folyamatok helyettesíthetnek (Nagy 2018:5). Ezen kívül úgy gondolom, hogy az integrált táborok világában nagyon jól tetten érhetőek azok a Makkai Dániel által is leírt rejtett mechanizmusok (Makkai 2018), amik kívül esnek a szervezett tanulás keretein, mégis a kulturális minták elsajátításáról, alakításáról szólnak. Ezek a táborok éppen arra adnak lehetőséget, hogy új konstrukciók révén folyamatosan formálják azokat a kulturális mintákat, amik alapján minden ember a kultúra összességét építi fel, így szociális közegként a társadalmi szerkezet alakításában is jelentős

4 Az ENSZ 2013-as felmérése alapján 650 millió embert érint, ezzel a világ legnagyobb kisebbségének nyilvánította. Magyarországon a lakosság 5,7 %-át teszik ki.

5 A MeseTérKép foglalkozásain résztvevő szülőket hírlével formájában értesítettük, míg a közösségi oldalakon folyamatosan hirdettük a táborokat.

szerpe lehet. Hiszen Gyarmathy Éva szavaival élve „*a tábor nem képességet, hanem személyiséget fejlesztő terep, ami azonnal és alapvetően megkülönbözteti az iskolától, annak céljaitól, tartalmától és módszertanától*” (Gyarmathy 2018:90).

3. A tábor résztvevői, előzetes kérdésselvetései

A táborokat az alapítvány területén, ám a mindennapi munkától elkülönülő térben tartottuk. Összesen 24 gyerek vett részt (12 fiú és 12 lány) a foglalkozásokon, mindegyikőjük 6 és 12 év közötti, ebből hat gyerek visszatérő, azaz minimum két táborban jelen voltak. Hét gyerek az alapítvány dolgozójának vagy Fiatáljának rokona, míg a többiek az alapítvány keretein belül találkoztak először intellektuális akadályozottsággal élővel. Hozzájuk csatlakozott minden nap három-négy Fiatal, így a létszám egy-egy táborban minimum 15, maximum 18 volt.

A kis létszámnak és három táborvezetőnek köszönhetően mindenkire megfelelő figyelem jutott. Erre a szülők megnyugtatása érdekében is nagy szükség volt, hiszen „*Bennem az első program előtt (egy napos nyomozó tábor) komoly félelmek voltak, nem tudtam elképzelni, hogy az értelmileg akadályozott felnőttek hogyan viselkednek majd a gyerekekkel. Attól félttem, hogy vagy túlzott szeretetmegnyilvánulás, vagy esetleges dühkitörés, szélsőséges viselkedés ijesztő lehet a gyerekeim számára*” – fogalmazta meg az egyik szülő a sokak által említett félelmet, ami egyben jól mutatja az akadályozottsággal élőkről alkotott általános társadalmi képet. Ugyanakkor nemcsak a szülők szintjén jelentek meg a szegregált oktatás következtében felmerülő félelmek, hanem a foglalkozást tartók körében is: „*Komoly kételyeim voltak. Egyrészt a gyerekekkel kapcsolatban, mert nagyon tartottam tőle, hogy mivel többen még nem találkoztak vagy nem működnek rendszeresen együtt intellektuális vagy fizikai akadályozottsággal élőkkel, nehezen tudják kezelni a helyzetet, megjegyzéseket tesznek majd rájuk, gúnyolják, piszkálják, kiközösítik őket. Másrészt tartottam attól is, hogy hogyan fogom kezelni az esetlegesen felmerülő konfliktusokat, ütközéseket, nehezen találok vagy vezetek le olyan játékokat, feladatokat, ahol egyaránt érvényesülhetnek a gyerekek és a Fiatalok is*”. Ugyan valóban plusz figyelmet igényelt az előkészületeknél a társaság vegyes összetétele, ám ezek mind olyan kihívások, amik minden táboroztatóban felmerülnek (nem

csak integrált tábor kapcsán), hiszen „nem lehet teljes egészében felkészülni, mindig vannak kétségek azzal kapcsolatban, hogy miként lehet minden résztvevő számára egyaránt megfelelő feltételeket és közeget teremteni. Ezért maximális figyelmet igényelnek, ne-hogy ellentétes eredményt érjünk el” – foglalták össze a táborvezetők.

Arra a kérdésre, miért írárták mégis integrált táborba gyerekeiket, kétféle választ adtak a szülők: egy részük fontosnak tartja, hogy a gyerekek az iskolai hétköznaptól gyökeresen eltérő helyzet- tel és személyekkel találkozzanak, ezzel növelve a társadalmi és szociális érzékenységüket. Itt többen jelölték meg azt a problémát, miszerint a gyerekek körében gyakori a „fogyi” és „fogyatékos” szó használata mint szitokszó. A szülők ezt nehezményezték, s szerették volna, ha a gyerekek számára tartalommal telik meg. A másik fő motivációt a táboroztatók személye jelentette, hiszen már részt vettek más foglalkozásainkon, táborainkban. Ezért, ha elfogadjuk, hogy a tábor önmagában a komfortzónából való kilépés – ami véleményem szerint integrált táborok esetében még inkább hatványozódik –, ezekben az esetekben nagyon fontos a táboroztatók előzetes ismerete, a személyük iránti bizalom.

4. A tábornapok felépítése

Minden tábori foglalkozást úgy állítottunk össze, hogy a résztvevők egyike se legyen korlátozva a tábor bármely programjának részvételében. Ahogy már említettem, a szülők tisztában voltak a Fialatok jelenlétével, ugyanakkor a felmerülő kétségek miatt közben is tartottuk velük a kapcsolatot.

Mivel egy-egy táborhét alkalmával a gyerekek minden nap jelen voltak, a Fialatok viszont nap mint nap változtak, ezért fontosnak tartottuk, hogy minden nap más témát dolgozzunk fel, így bárki bekapcsolódhatott anélkül, hogy lemaradt vagy kirekesztődött volna hiányos tudása miatt.⁶ A MeseTérKép minden foglalkozása egy-egy kortárs mesével indul, ami a nap témájához kapcsolódik, ezzel megteremtve a közös légkört és hangulatot. Ezt követik a dráma- és alkotófoglalkozások, amelyek mindegyike vezetett, ám a szabad önkifejezést bátorítja. A rengeteg eszköz és technika bemutatásával azt próbáljuk elérni, hogy megfelelő inspiráci-

6 Olyan általános témákat választottunk egy-egy napra mint a karnevál, a szuperhősök, az indiánok, világotázás, nyomozás, úrutázás, időutázás, városépítés vagy a tenger világa.

ót kapjanak a kevésbé alkotó gyerekek, ugyanakkor ne fogjuk vissza a már most nagy fantáziával rendelkezőket. Ezen kívül fontosnak tartjuk a feladatok megfelelő előkészítését, aminek köszönhetően alapvetően mindenki sikerélménnyel gazdagodhat.

Azzal, hogy előzetesen ismertük a Fialatokat is, lehetővé vált, hogy a résztvevők teljes személyiségére figyeljünk, ne csak az akadályozottság alapján közelítsünk hozzájuk. Az első nap célja, hogy a táborozók megteremtsék komfortzónájukat, ennek megfelelően közösen hozzák meg, s fogadják el az egész hétre vonatkozó szabályokat, amit minden nap elején átismétlünk. A napok során igyekeztünk minél több kooperatív helyzetet teremteni, ahol a résztvevőknek együtt kellett működniük, közösen kellett létrehozniuk valamit. Ezért az egyéni alkotások mellett minden nap elkészítettek egy közös alkotást is, ami hol sok egyéni összehangolását (nagy űrhajó építése), hol véletlenszerű párok létrejöttét (képzeletbeli tengeri állatok megrajzolása), hol erős csoportmunkát igényelt (egy város felépítésének megtervezése és tervrajzának elkészítése vagy közös történet és bűnügyi adatlap összeállítása a nyomozás során). A dráma-, mozgásos és érzékszervi feladatok során folyamatosan változtattuk a páros, kiscsoportos és nagycsoportos helyzeteket, így lehetőségünk volt a különböző csoportdinamikák kipróbálására. Ezért az űrhajós kiképzésen 5-6 fős csapatokban vettek részt, a karneváli labdajátékot csakis közösen együttműködve tudták teljesíteni, az érzékszervi, tapintáson alapuló feladathoz három fős csapatokra volt szükség, míg a szuperhős-kiképzés során véletlenszerű párosokat sorsoltunk. Ezek a feladatok megtanították a tábori résztvevőket együtt játszani (és alkotni), így a tábor egyszerre támogatott és befogadott minden résztvevőt, miközben segítette a beilleszkedést és a beillesztést is. A foglalkozások mellett az ebédet követő szabadidőben is együtt játszottak a gyerekek és a Fialatok, így nem csak a szervezett programok „kötelező együttműködése” alkalmával volt lehetőségük kötetlen szórakozásra. Ezek következtében a kezdeti megszeppenést követően „a gyerekek nyitottan viszonyultak a Fialatokhoz, a közös feladatokat zökkenőmentesen, élvezettel végezték el, ugyanakkor (teljesen természetes módon) állandó ösztönzésre volt szükség az együttműködéshez, amit nem annyira a mélyebb kötelek, hanem a bé-kés egymás mellett alkotás jellemezett” – teszik hozzá a táborvezetők. A későbbiekben azért, hogy ez változ- hasson, még több csapatépítő feladatot tervezünk, hangsúlyosabban összeolvastva a kevésbé össze- szokott közösségeket. Ezen kívül azt is megfontol-

jud, hogy a Fiatalkok személye is állandó legyen a táborokban, ezzel még inkább elősegítve a közösség kialakulását.

Mivel a résztvevők többsége itt találkozott először akadályozottsággal élőkkel, fontosnak tartottuk, hogy a gyerekek tudják, ők is kezdeményezhetnek beszélgetést velünk, kimondhassák félelmeiket, bizonytalanságaikat akár a feladatok, akár a résztvevők kapcsán. Ugyan nem tekintettük tabunak a Fiatalkok jelenlétét, de a tábor végén mi, táborvezetők úgy éreztük, a későbbi táborokban nagyobb hangsúlyt kell helyezni a kezdeti csapatépítő feladatokra, illetve mélyebb reflexióra lenne szükség a Fiatalkok jelenlétére vonatkozóan. Gruber és Garabás tanulmányukban arra hívják fel a figyelmet, hogy a napközis tábor egyik alapvető eltérése a bentlakásoshoz képest, hogy máshogy alakul az intenzitás, az új tapasztalásokra történő reflexió más közegben történik meg. Azzal, hogy a gyerek hazamegy és a megszokott környezetben tölti az idejét, azzal az élmények feldolgozását eltávolítjuk a megélés közegétől (Gruber – Garabás 2018:72). Ez veszélyes is lehet, ha a táborozó magára marad az őt ért hatások feldolgozásával, ám esetünkben ezt igyekeztünk kiküszöbölni. Egyrészt minden napot reflexiók körrel zártunk, így a gyerekek és a Fiatalkok tábori környezetében reflektálhattak a történetekre, mondhatták el napi (pozitív és negatív) élményeiket. A szülőkkel készült interjúk során pedig kiderült, hogy ez a beszélgetés otthon is folytatódott, ahol már otthoni, megszokott, számukra biztonságos környezetben mesélhették el a nap történéseit és kétségeit. Ezzel a megkettőzött reflexióval, ami először szakmai, majd személyes közegben zajlott, úgy vélem, maximalizáltuk az új élmény megfelelő feldolgozását és minimalizáltuk, hogy a gyereket ért esetleges negatív hatások feldolgozatlanul maradjanak.

5. Utóhatás

Tapasztalatunk szerint az integrált táborok alkalmával egyre természetesebbé válik a gyerekek viszonya a Fiatalkokhoz, szívesen jönnek vissza a táborokba, ám „*alapvetően olyan szülők hozzák integrált táborba a gyerekeiket, akik nyitottak a kisebbségi társadalom felé, s hasonló attitűdöt közvetítenek a hétköznapiakban is*” – fogalmazta meg a tábor egyik vezetője. Ugyanakkor a személyes kapcsolat és közös élmény hatására egyre inkább háttérbe szorul a kezdeti félelem. Úgy gondolom, hosszú távon az ehhez hasonló programok, tanuló közösségek lehetnek a

kulcsai a nyitott, inkluzív társadalom létrejöttének, ahol a közösségek minden szempontból (fizikailag, gazdaságilag, kulturálisan és mentálisan) kellemes, élhető helyé teszik az adott régiót. Reményeink szerint ehhez tettünk egy lépést előre, hogy felszámoljuk az intellektuális akadályozottsággal élőket övező előítéleteket, tabukat és vakfoltokat.

Felhasznált irodalom

- Benke Magdolna 2014 A tanuló régióktól a tanuló közösségeig. In Juhász Erika szerk. *Tanuló Közösségek, közösségi tanulás*. Center for Higher Education Research and Development, Debrecen, 51-70.
- Bigazzi Sára 2015 Tudás és kontextus: a szociális reprezentáció elmélete. In Varga Aranka szerk. *A nevelésszociológia alapjai*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs, 49-77.
- Gruber Andrea – Garabás Titanilla 2018 A komfortzónán is túl – a táborozás élménypedagógiai megközelítésben. In Nagy Ádám szerk. *A komfortzónán is túl... A táborozás pedagógiája, szociológiája és kulturális antropológiája*. Neumann János Egyetem – Iuvenis Ifjúságsszakmai Műhely, Ifjúságsszakmai Társaság, Kecskemét, 70-88.
- Gyarmathy Éva 2018 A táborozás szociálpszichológiai aspektusai. In Nagy Ádám szerk. *A komfortzónán is túl... A táborozás pedagógiája, szociológiája és kulturális antropológiája*. Neumann János Egyetem – Iuvenis Ifjúságsszakmai Műhely, Ifjúságsszakmai Társaság, Kecskemét, 89-115.
- Kálmán Zsófia – Könczei György 2002 szerk. *Tárgyától az esélyegyenlőségig*. Osiris, Budapest
- Kozma Tamás 2015 szerk. *Tanuló Régiók Magyarországon*. Center for Higher Education Research and Development, Debrecen
- Makkai Dániel 2018 A táborozás értelmezésének kérdései kulturális antropológiai megközelítésben. In Nagy Ádám szerk. *A komfortzónán is túl... A táborozás pedagógiája, szociológiája és kulturális antropológiája*. Neumann János Egyetem – Iuvenis Ifjúságsszakmai Műhely, Ifjúságsszakmai Társaság, Kecskemét, 26-38.

Nagy Ádám 2018 *Mamutoktól az elefántokig – Előszó*. In Nagy Ádám szerk. *A komfortzónán is túl... A táborozás pedagógiája, szociológiája és kulturális antropológiája*. Neumann János Egyetem – Iuvenis Ifjúság szakmai Műhely, Ifjúság szakmai Társaság, Kecskemét, 5-7.

Nagy Ádám 2018 *A táborozás értelmezési kerete és a táborozáspedagógia mint neveléstudományi diszciplína*. In Nagy Ádám szerk. *A komfortzónán is túl... A táborozás pedagógiája, szociológiája és kulturális antropológiája*. Neumann János Egyetem – Iuvenis Ifjúság szakmai Műhely, Ifjúság szakmai Társaság, Kecskemét, 8-25.

